

A középkori pápaság és Szent Jakab kultuszának metszéspontjában

Zwischen Rom und Santiago. Festschrift für Klaus Herbers zum 65. Geburtstag. Dargestellt von seinen Schülerinnen und Schülern. Hgg. von Claudia Alraum, Andreas Holndonner, Hans-Christian Lehner, Cornelia Scherer, Thorsten Schlawitz, Veronika Unger. Verlag Dr. Dieter Winkler, Bochum, 2016. 474 oldal

A recenzálandó mű Klaus Herbers, a németországi Erlangeni Egyetem (Friedrich-Alexander Universität Erlangen-Nürnberg) professzorának 65. születésnapja alkalmából kollégái által készített tanulmányokat tartalmazza, melyeket tanítványai szerkesztettek ünnepi köteté. A német történész hazája, de bátran kijelenthetjük, hogy az egész szakma egyik legismertebb és legelismertebb medievistája. Kutatásainak középpontjában a címben szereplő két város áll, Klaus Herbers életműve ugyanis egyrészt a Pápaság, másrészt az Ibériai-félsziget, közelebbről Santiago de Compostela és a Szent Jakab kultusz történetét illetően kiemelkedő jelentőségű. Az utóbbival 1975. doktori tanulmányai kezdete óta foglalkozik, ennek megfelelően doktori értekezését is e témakörben írta. Herbers később bekerült a *Regesta Imperii* (III. Henrik regesztáit feldolgozó) munkacsoportjába, majd 1983-tól tizenöt éven át Tübingenben dolgozott, ahol 9. századi pápai oklevelek regesztáinak kiadásával foglalkozott, habilitációját is ebben a témakörben, IV. Leó és a pápaság 9. század közepi történetéről írta. 1998-ban került a Neckar partjára „Frankóniába”, a Nürnberg melletti egyetemvárosba, a „hugenotta” Erlangenbe, ahol azóta is vezeti a Középkortörténeti Tanszéket. Ennél részletesebben nem térünk ki a jubiláns életművére, különböző saját és szerkesztett köteteire, tudományos tagságaira és vezetői funkcióra, ez alól mentesít minket a kötet előszava, amelyben a

professzor volt és jelenlegi diákjai adnak pontos pályaképet mesterükről. Azt azonban hangsúlyoznunk kell Herbers életművével kapcsolatban, hogy különösen erlangeni időszaka alatt számos olyan projektnek volt vezetője, amely a tudományos utánpótlásképzést is szolgálta, és amelyek eredményeképp ma már nem túlzás erlangeni iskoláról beszélni, ahogyan azt a kötet szerkesztőinek és az előszó szerzőinek köre is mutatja.

Az ünnepi kötet szerzői között Klaus Herbers kollégái, pályatársai, tisztelői kaptak helyet. A mindösszesen 28 tanulmányt a szerkesztők öt olyan nagyobb szekcióba osztották be, amelyek egyértelműen kapcsolódnak a jubiláns kutatási témáihoz: 1) Az Ibériai-félsziget a középkorban; 2) Zarándokok és a prófécia; 3) Szentek és a szentség; 4) A Pápaság, Róma és a kúria; 5) Életrajzok és tudomány.

Az első, az Ibériai-félszigettel foglalkozó rész Walther L. Bernecker tanulmányával kezdődik (*Spanyolország és az iszlám. Az ibériai muszlim középkor eszközként és politikaként történő felhasználása – Spanien und der Islam. Zur Instrumentalisierung und Politisierung des iberisch-muslimischen Mittelalters*), amely központi témáját az iszlám hódításnak a spanyol kollektív emlékezetben való megjelenése, illetve a 19-20. században a nemzeti önképre gyakorolt hatása adja. A szerző ezt a szűkebben vett történész szakma vitáin túl a téma nagypolitikai megjelenésén keresztül is vizsgálja. Thomas Deswarte a következő tanulmányban (*A vizigót világ választott monarchiája [4-7. század] – La royauté élective dans le monde wisigothique [IVe-VIIe siècles]*) a nyugati gótok választott királyságának 4-7. századi történetére fókuszál. Elsőként a téma historiográfiáját mutatja be, majd a 633 előtti választásokat veszi górcső alá, amit Sevillai Izidor a királyi öröklésről

megfogalmazott véleményének az ismertetése, végül a 633-as IV. Toledói zsinat eredményeinek bemutatása követ.

Rudolf Schieffer munkájában (*Europenses. a Mozarab Krónika földrajzi–politikai világképéhez – Europenses. Zum geographisch–politischen Weltbild der Mozarabischen Chronik*) az ún. Mozarab Krónika világképével foglalkozik. Az európai integrációs folyamatokkal összefüggésben korábban is nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy a krónikában a 754. évi arabok elleni védekezés kapcsán két alkalommal is *europenses*ként jelenik meg Martell Károly és serege, Schieffer ennek apropóján a szöveg földrajzi névhasználatát alapul véve elemzi a mű politikai világképét. Alexander Fidora (*Az Arxiu Capitular 19b kézírata. Adalék a latin talmud fennmaradásának a történetéhez – Die Handschrift 19b des Arxiu Capitular de Girona. Ein Beitrag zur Überlieferungsgeschichte des lateinischen Talmud*) az ibériai muszlimokról a terület egy másik jelentős kisebbségére, a zsidókra tér át. A talmud iránti növekvő középkori keresztény érdeklődéssel kezdi elemzését, majd egy 1240-es párizsi eljárással folytatja, amellyel kapcsolatban a per dossziéja fennmaradásának történetét és a szövegelemzés révén az ismert kéziratok egymáshoz való viszonyát mutatja be.

Ludwig Vones (*A limpieza de Sangre és a társadalmi valóság. Reformspiritualizmus, eretnekek elleni küzdelem és a politikai identitás a spanyol középkorban – Limpieza de Sangre und gesellschaftliche Wirklichkeit. Reformspiritualität Ketzerbekämpfung und politische Identität im spanischen Spätmittelalter*) az előző témakörnél maradvá elemzésében a zsidók 14. századtól kezdődő kényszerű áttérésével, illetve annak későbbi kihatásaival foglalkozik. Az új „hívek” beilleszkedése a keresztény társadalomba nem ment minden probléma és főleg feszültség nélkül, a 15. században ugyanis több okból is felmerült az igény különböző szerepvállalásaik korlátozására, méghozzá a *vér tisztításának* jelszavával,

illetve az inkvizíció bevonásával. Nikolas Jaspert a fejezet utolsó tanulmányában (*Hieronymus Münzer német szállásadói az Ibériai-félszigeten. Levéltári jegyzetek és kiegészítések – Hieronymus Münzers deutsche Gastgeber auf der Iberischen Halbinsel. Archivnotizen und Ergänzungen*) Klaus Herbers egyik kedves témájával, Hieronymus Münzer nürnbergi orvos hispániai útleírásával foglalkozik. Jaspert elsőként a választott szöveg alapján – és korábbi erlangen-i kollégája kutatásaihoz kapcsolódva – a németek 15. század végi hispániai jelenlétének konkrét nyomait elemzi, kiegészítve a Münzer leírásában feltűnő német szállásadókra és ismerősökre vonatkozó levéltári forrásokkal. A szerző végül Münzer és az általa bemutatott személyek kapcsolatait veszi górcső alá, kitér egyebek mellett egy olyan passzusra is, amelyet korábban a 15. század végi spanyol etikett leírásának tartottak (feltűnő ruhákat és sminket viselő nők Valencia utcáin), holott a nürnbergi orvos az alaposabb elemzés szerint bizonyosan a város bordély-negyedében szállt meg, élményei onnan származtak, bár munkájában *expressis verbis* azt nem említette.

A kötet második részét (*Pilger und Prophetie*) Felicitas Schmieder tanulmánya („Itt sok szaracén zarándok vándorol Mekka irányába”. *A zarándoklat, a szentség és az imádat a középkori nyugat-európai világtérképeken [Mappae Mundi] betöltött szerepéhez – „Hier wandern viele sarazenische Pilger nach Mekka.” Zur Rolle von Pilgerschaft, Heiligtümern und Anbetung auf lateineuropäischen mittelalterlichen Weltkarten [Mappae Mundi]*) nyitja, amelyben az 1089-ben készült úgynevezett Osmabeatus térképen megjelenő, a zarándoklat témaköréhez kapcsolható információkat (sírok, templomok, szentségek) elemzi. A vizsgálat tárgyát képező térképeket a maiaktól lényegileg elválasztó jellegzetességei mellett a szerző az azokon feltüntetett adatok körét más középkori térképekkel is összehasonlítja. További érdekességet jelent interpretációja szerint, hogy a keresztény zarándok-

latokkal összefüggésben a muszlimok szerepére is találhatók utalások a térképeken.

Volker Honemann (*Német nyelvű középkori és kora újkori útleírások az irodalom- és nyelvtudomány vizsgálati tárgyként – Deutschsprachige Reiseberichte des Mittelalters und der Frühen Neuzeit als Gegenstand der Literatur- und Sprachwissenschaft*) egy olyan forrás csoport felhasználási lehetőségeit mutatja be, amely Klaus Herbers életművében is nagy szerepet játszott. A német nyelvű – valós – útleírásokban rejlő tudományos lehetőségeket Honemann azonban nem a történettudomány szempontjából elemzi, hanem az irodalmi és nyelvtudományi potenciálokat emeli ki. Hartmut Kugler a világtérképek témájához (*mappae mundi*) visszatérve (*Etzlaub 1500 körüli találmánya, az úttérkép – Etzlaubs Erfindung der Straßenkarte um 1500*) az utak késő középkori ábrázolásának a kialakulását helyezte munkája középpontjába. Erhard Etzlaub nürnbergi orvos és kartográfus vizsgálat alá vett térképe, illetve a különböző utak és távolságok érzékeltetésének a módja Kugler interpretációja szerint csak a mai perspektívából tűnik a későbbi hagyományok megalapozójának, Etzlaub ugyanis feltehetően nem érzékeltette a korábbiaktól eltérő minőségűnek találmányát.

Robert Plötz (*III. Stephan Praun zarándok-kalapja – Der Pilgerhut des Stephan III. Praun*) ugyancsak szorosan kapcsolódik Klaus Herbers kutatásaihoz, több szempontból is. Elemzésének középpontjában ugyanis egy nürnbergi patrícius-család, a Praunok egyik, kifejezetten rendhagyó életű tagjának, Stephannak compostelai zarándoklata áll, valamint ehhez kapcsolódóan egy korabeli, később nagy ismertségre szert tevő ábrázolása. Robert Plötz Stephan zarándoki öltözetével kapcsolatban a címben is említett kalapot emeli ki, de elemzését az egész ruházatra vonatkozóan szélesebb kontextusba helyezi, kitérve egyebek mellett a kagyló díszítésként történő felhasználásának gyakorlatára és a zarándokok igényeire alapozott ipari kereskedelmi vállalkozásokra is. Peter Rückert

tanulmánya (*Jakab-testvérek és hamis zarándokok útközben 1500 körül a német délnyugaton – Jakobusbrüder und falsche Pilger um 1500 unterwegs im deutschen Südwesten*) ugyancsak a zarándoklatok témakörénél marad, ezúttal a késő középkorban megváltozott szociális viszonyokra koncentrálna. A szerző a 16. század eleji átalakulást vizsgálja a délnyugati német területekre koncentrálna, ahol ekkor elterjedőben volt a zarándokokra alkalmazott, negatív értelel használt 'Jakab-testvérek', illetve 'hamis zarándokok' kifejezés. A vizsgált korszak jellegzetességei közé tartozik az utazások veszélyesebbé válása, nem utolsósorban maguk a vezeklésképpen zarándoklatra ítélték miatt. Nem volt a véletlen műve tehát a zarándoklatok korabeli presztízsvesztése, valamint társadalmi megítélésük negatívba fordulása már a reformáció előtt.

Gian Luca Potestà (*Isteni követek. Fiorei Joachim 'De prophetia ignota' című munkájának egy vitatott passzusa – Divine envoys. A Controversial passage from the 'De prophetia ignota' by Joachim of Fiore*) a zarándoklatok témaköréről a próféciákra tér át. Elemzésének középpontjában egy 12. századi eszkatologikus munka, Joachim da Fiore *De prophetia ignota*-jának egy olyan része áll (II, 8), amely megítélése eddig igen vitatott volt. A korábbi nézetektől eltérően Potestà az egyik szereplő személyét ugyanis a szöveg legutóbbi kiadójától eltérően Illés prófétával véli azonosítani. A fejezet utolsó tanulmányában (*A kisebb utaknak is oka van. Jövendölésről szóló értekezések a kínai hagyományban – The Minor Ways Have Their Reason. Discourses on Divination in Chinese Tradition*) Michael Lackner a próféciák témakörénél maradván földrajzilag távolodik el az előző írásoktól. 2014-ben a Princetonon elhangzott előadásának írott változatában ugyanis – kapcsolódva Klaus Herbers egyik legújabb kutatási projektjéhez – Európából kitekintve a jövendöléseknek a kínai hagyományban való megjelenését vette górcső alá.

A könyv következő, *Szentelek és szentség* címet viselő nagyobb egységét Patrick Henriert tanulmánya (*Inmanissima bellua. A Szt. Jakab translatiójáról szóló történet egy ősi és ismeretlen verziójának nyomai – Inmanissima bellua. Traces d'une version ancienne et inconnue du récit de la translation de saint Jacques*) nyitja, amelyben Santiago de Compostelához és a Szent Jakab kultuszhoz kapcsolódva szövegösszehasonlító módszerrel keresi az apostol translatiójának egyeleddig ismeretlen, feltehetőleg ősi változatát. Martin Heinzelmann (*Egy karoling legendárium a 9. század elejéről – Ein karolingisches Legendar vom Beginn des 9. Jahrhunderts. Montpellier, Bibl. Interuniversitaire Faculté Médecine H.55*) szintén a kéziratok témakörénél maradványokra a franciaországi Montpellier-ben található Karoling-kori legendáriummal foglalkozik, és elemzi a benne található történeteket különböző szempontok, például a művek funkciói és a történetek szereplői alapján. A tanulmány végén egy katalógus igazít el a legendárium tartalmát illetően, valamint képi ábrázolások segítenek közelebb kerülni a kéziratokhoz.

Carola Jäggi (*Szentség a túlvilágra tartó útra. Ereklék és amulettek sírmellékleként – Heiliges für die Reise ins Jenseits. Reliquien und Apotropaia als Grabbeigaben*) az írott forrásokról áttér a tárgyiakra, s az amulettek, valamint az ereklék a későantik időktől kezdve a keresztények életében, valamint halála után játszott gyakorlati szerepét – és az e szokásokat korlátozni igyekvő szabályozásokat – elemzi, külön kitérve az úgynevezett ereklyetartó csatokra és amulettekre. Andreas Nehring tanulmánya (*A misztikus érzés különlegessége. Vallásösszehasonlítások politikai diskurzusban – Die Besonderung des mystischen Gefühls. Religionsvergleiche im politischen Diskurs*) több szempontból is eltér a korábbiaktól. Egyrészt az összehasonlító vallástudomány körébe tartozik, másrészt annak is a tudománytörténete áll vizsgálódása középpontjában. Rudolf Otto és Hilko Wiardo Schome-

rus munkásságának bemutatásán keresztül, valamint a valláskutatás és a nemzetiszocializmus kapcsolódása apropóján jut a szerző arra a megállapításra, hogy a vallások közötti kapcsolatok vizsgálata egyúttal mindig különböző kultúrák és társadalmak, illetve ezek építőelemeinek az összehasonlítását is jelenti. Hedwig Röckelein elemzésében (*Ereklyetranslatiók Hildesheimbe a korai és az érett középkorban – Reliquientranslationen nach Hildesheim im Früh- und Hochmittelalter*) több más esethez hasonlóan Klaus Herbers egy korábbi munkájához kapcsolódva a hildesheimi székesegyházban lévő ereklék eredetére kíván fényt deríteni. A szászországi püspöki székhely katedrálisában ugyanis több szent földi maradványa is megtalálható az ereklyetartók feliratai szerint. Röckelein a tárgyi és írott források elemzése alapján viszonylagos bizonyossággal véli megállapíthatónak az egyébként mind külső eredetű ereklék Hildesheimbe szállításának idejét, illetve ehhez kapcsolódva a kezdeményező püspökök vagy pápák személyét.

A kötet negyedik részében ismét egy olyan téma, a *Pápaság, Róma és a Kúria* címmel (*Papsttum, Rom und Kurie*), kerül terítékre, amely a jubiláns életművében kiemelkedő helyet foglal el. Maria Pia Alberzoni tanulmányában (*Ötlek Assisi Szt. Ferenc testamentumának újraolvasására – Spunti per una rilettura del 'Testamentum' di Francesco d'Assisi*) Assisi Szent Ferenc végrendeletének újabb értelmezési lehetőségeivel foglalkozik. Hanns Christof Brennecke munkájában (*Róma és az egykori „arianus” regnumok a zsinati iratok tükrében – Rom und die ehemaligen „arianischen” regna im Spiegel der synodalen Überlieferung*) Klaus Herbers kutatásaihoz kapcsolódva arra a kérdésre keresi a választ, mennyiben beszélhetünk a 6. században az arianizmusról frissen áttért germán királyságok esetében pápai főségről, primátusról vagy egyáltalán létező kapcsolatokról. Ennek a megválaszolásához a burgundok, szvébek rövid életű, valamint a vizigótok viszonylag

hosszabb történettel bíró katolikus királyságait, az áttérés körülményeit, valamint elsősorban az ezen időszakokban született helyi zsinati határozatokat vizsgálta.

Irmgard Fees (*A pápai rota és a pecsét a 11. század második felében – Rota und Siegel der Päpste in der zweiten Hälfte des 11. Jahrhunderts*) a perifériáról áttérve a központra a pápai pecséthasználat és oklevelezés témakörét elemezte. Tanulmányának középpontjában a 11. század végi, tehát a pápai reformok időszaka előtt kialakult, véglegesnek tekinthető formájukban meglévő pápai pecsét- és rothasználat áll. Karl Augustin Frech tanulmányában (*A sváb sújtások. Miért vesztette el IX. Leó a normannok elleni harcot – Schwabenstreiche. Warum Leo IX. den Kampf gegen die Normannen verlor*) Ludwig Uhland tübingeni költő, tudós és politikus egy 1815-ös verse apropóján a magyarra nehezen átültethető, leginkább sváb sújtásnak fordítható kifejezés (*Schwabenstreich*) és jelenség eredetével foglalkozik. Az egyaránt negatív (komikus, bolondos eljárás mód) és pozitív (egy ember félbevágása) konnotációjú kifejezést ugyan az említett költemény alapján többnyire I. Frigyes császárhoz kötik, de a szerző annak eredetét a 11. században és a pápai–normann harcokban véli megtalálni.

Matthias Thumser maradvány a Pápaság és Dél-Itália, valamint Szicília viszonyánál (*Istenítéletre várakozva. A IV. Kelemen pápa és Szicíliai Manfréd közötti utolsó tárgyalások – In Erwartung des Gottesurteils. Letzte Verhandlungen zwischen Papst Clemens IV. und Manfred von Sizilien*) a II. Frigyes halála utáni helyzetre, illetve IV. Kelemen pápa és császár fia, Manfréd kapcsolatára koncentrál. Vizsgálódása középpontjában az új uralkodó és az egyházfő egy levélváltása áll, kísérletet téve az eddig datálatlan – a tanulmány végén kritikai apparátussal közreadott – pápai levél és ezzel együtt az azt feltehetően megelőző, ma már ismeretlen diploma időbeli elhelyezésére. Agostino Paravicini Bagliani tanulmányában (*A Garcineida és a pápai udvar ceremóniái – La Garcineida et*

le cérémonial de la cour pontificale) a pápai politika egy másik aspektusára helyezi a hangsúlyt, az egyházfők udvarának ceremóniális viszonyaira. Paul-Joachim Heinig vizsgálódása középpontjában (*A Kúria mint a császári kegyelem helye. Személyes pápai támogatások III. Frigyes második római látogatása alkalmával 1468–1469-ben – Die Kurie als kaiserlicher Gnadenhort. Päpstliche Personalförderung beim zweiten Rombesuch Friedrichs III. 1468/69*) pedig III. Frigyes német-római császár második, 1468–1469-es római útja áll. A szerző célja nem az uralkodó és a pápa találkozásának az ismertetése, sokkal inkább annak a bemutatása, hogy a Frigyes kíséretében utazó német egyháziak mennyiben profitáltak a részvételből, kik és mely méltóságokat nyertek el a Rómerzugon való részvételük eredményeképp.

A könyv utolsó fejezetében található tanulmányok (*Életrajz és tudomány – Biographie und Wissenschaft*) sorát Johannes Fried egy korábbi előadásának írott változata nyitja (*Nagy Károly mint ember – Karl der Große als Mensch*). A német történész korábbi monográfiája eredményeit alapul véve arra a kérdésre kereste a választ, hogy melyek azok az elemei a Nagy Károlyról rendelkezésre álló információk körének, amelyek révén megragadható az ember, a történelmi személy a mítosz alatt. Hol kell keresnünk azokat az adatokat, amelyek nem valamiféle idealizált kép részei, vagy nem későbbi értelmezés eredményeként rakódtak rá a császárról kialakult összetett képre. Helmut Neuhaus (*Karl Hegel, a középkortörténész – Der Mittelalter-Historiker Karl Hegel*) is az életrajzok körében marad munkájában, még ha az inkább a tudománytörténet tárgykörébe is tartozik. Az Erlangeni Egyetem professzor emeritusa önmaga és Klaus Herbers egy 19. századi elődjének, a filozófus Georg Wilhelm Friedrich Hegel fiának, Karl Hegelnek a pályaképét vázolja fel. A Rostockból 1856-ban az új, második erlangeni történelmi tanszék élére hívott nürnbergi születésű professzor a 19. század egyik legjelen-

tősebb német történésze volt, különös jelentőségűek a középkori német városi krónikák általa koordinált kiadásai, illetve az itáliai városok jogfejlődését illető kutatásai. Werner Maleczek a kötet záró tanulmányában (*Leo Santifaller [1890–1974], a középkori pápai oklevelek kutatója és Umberto olasz koronaherceg 1924-ben – Leo Santifaller [1890–1974], der Erforscher der mittelalterlichen Papsturkunde, und der italienische Kronprinz Umberto im Jahre 1924*) ugyancsak a történettudomány történetével foglalkozik, amikor is a 20. század egyik legjelentősebb osztrák, közelebről tirioli medievistája, Leo Santifaller életének egy epizódját mutatja be. Ehhez a „modern kor oklevelés forrásait”, leveleket, aktákat és egyéb hivatalos iratokat használt fel az ugyancsak osztrák szerző.

Nehéz feladat egy ilyen hosszú és változatos tanulmánykötet végén általános megállapításokat tenni, bár jelen helyzetben talán nem is feltétlenül szükséges. Klaus Herbers munkássága önmagáért beszél, de életművének jelentőségét mutatja az is, hogy 65. születésnapjának alkalmából kutatásaihoz kapcsolódva öt különböző témakörben is ily nagy számban és magas színvonalú tanulmányokkal tisztelték meg őt kollégái és barátai. Bizonyosak lehetünk benne, hogy a korszak kutatója és a középkor iránt érdeklődő olvasó is megtalálja a közreadott munkák között a számára értékes szöveget, szövegeket, így csak ajánlani tudjuk mindenkinek az impozáns kötet kézbevétele és tanulmányozását.

BARABÁS GÁBOR